

Beata Kuc-Słuszniaik*

WITRUWIAŃSKA TRIADA A PRZEKSZTAŁCENIA BUDYNKÓW

VITRUVIAN TRIAD AND BUILDINGS' CONVERSION

Witruwiańska triada, *firmitas*, *utilitas*, *venustas*, określa zasady projektowania – tworzenia architektury. Coraz częściej jednak zakres projektowy architekta poszerza się o zadania przekształceń funkcjonalnych budynków, stosownie do zmian jakie niesie czas.

Słowa kluczowe: triada Witruwiusza, zmiana sposobu użytkowania, przekształcenie

Vitruvian triad, *firmitas*, *utilitas*, *venustas*, defines principles of designing – creation of architecture. However, quite often the architect's designing domain is widened of tasks of functional conversions of buildings, according to changes of time.

Keywords: Vitruvian triad, re-use, conversion

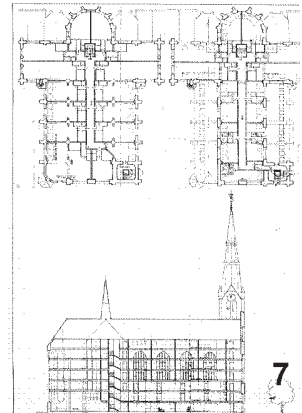
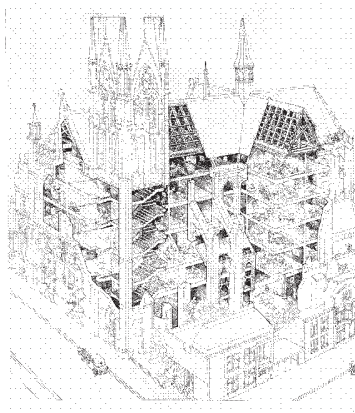
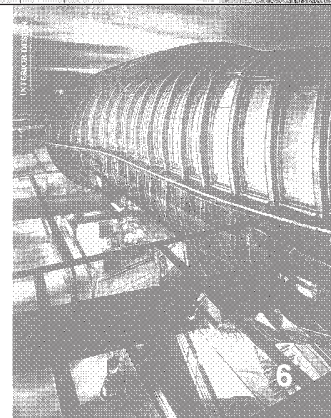
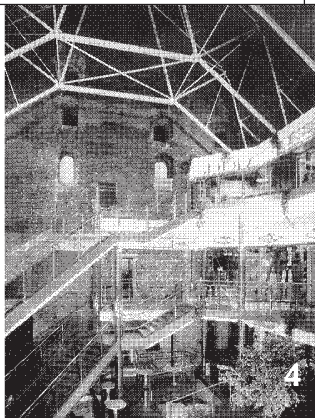
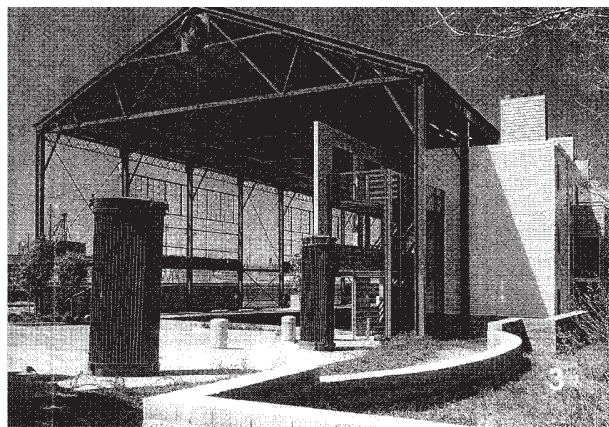
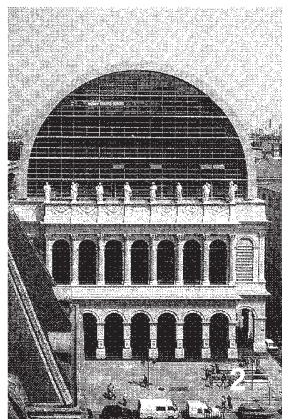
Od ponad 2000 lat dzieło Witruwiusza nie traci na aktualności. Z jego wzorców korzystali zwłaszcza mistrzowie renesansu: Brunelleschi, Bramante, Palladio, Vignola czy Alberti. Wpływ Witruwiusza na rozwój estetyki nowożytnej podkreśla też Władysław Tatariewicz [1]. Witruwiańskie zasady eurytmii i symetrii panowały w architekturze przez długie wieki i były powszechnie akceptowane. *Traktat Witruwiusza staje się drogowskazem i źródłem inspiracji dla wszystkich badaczy teorii architektury czasów nowożytnych* [2]. Także dziś, w XXI wieku dzieło Witruwiusza wciąż wzbudza zainteresowanie, zwłaszcza wśród teoretyków, a witruwiańska triada *firmitas*, *utilitas*, *venustas* – trwałość, użyteczność, piękno, uznawana za jedną z definicji architektury, określa wartości ponadczasowe w projektowaniu i budowie budynków.

Trwałość oznacza trwałość konstrukcji i użytych materiałów. Współczesna wiedza techniczna i tech-

nologiczna pozwala precyzyjnie określić czas trwania budynku. Użyteczność oznacza rozplanowanie przestrzeni budynku zgodnie z jego przeznaczeniem, uwzględniając przy tym komfort użytkownika wynikający z warunków klimatycznych, orientacji względem stron świata, oświetlenia, akustyki. *Piękno (venustas) jest w architekturze równie istotne jak użyteczność* [3]. Piękno jest pojęciem subiektywnym i zmieniającym się w zależności od kontekstu. Jak zauważa A. Basista (...) *nie zwykło się mówić prostymi słowami, (...) zwyczajne słowo piękno – traktuje się jako zbyt naiwne i zastępuje określeniami w rodzaju estetyka, wartości estetyczne, forma lub kształt budynku* [4]. W czasach popkultury piękno często sprowadza się do percepcji wrażeń mierzonych w kategoriach masowych.

De gustibus est non disputandum – o gustach się nie dyskutuje, nie ma definicji piękna, która od-

* Kuc-Słuszniaik Beata, dr inż. arch. Politechnika Śląska, Wydział Architektury.

powiadałaby wszystkim. Raz za piękne uznawano to, co stare, innym razem tylko to, co nowoczesne. Sposób użytkowania także nie jest cechą stałą, przeznaczenie budynku zmienia się wraz z koniunkturą i obowiązującymi standardami. Kryteria użyteczności i piękna są uzależnione od wymogów kulturowych i cywilizacyjnych. Kryterium trwałości można więc uznać za najważniejszą cechę architektury, która często determinuje decyzję o dalszym losie budynku, szczególnie w przypadku zmieniających się gustów i potrzeb dotyczących sposobu użytkowania.

W procesie rozwoju cywilizacji budynki są przedmiotem bezustannej „obróbki”, często podporządkowanej właśnie subiektywnemu odbiorowi architektury. Wszelkiego rodzaju rozbudowy czy przebudowy budynku, związane ze zmianą funkcji, detali czy też wystroju są procesem znanym i stosowanym od zawsze w historii architektury i budownictwa. Działania te spowodowane były zmiennymi upodobaniami poszczególnych generacji, służyły wyrażeniu prestiżu władzy, a nader często wynikały z tego prostego faktu, że „cykl życia” konstrukcji budynku jest znacznie dłuższy niż funkcji, dla której był pierwotnie przeznaczony. Ponadczasowa wartość triady Witruwiusza ma więc swoje bezpośrednie odniesienie także do procesu przekształceń budynków

[5]. O ciągłości procesu przekształceń świadczą przykłady z historii architektury ukazujące, że jeden budynek może służyć różnym celom często bez radykalnych zmian jego kształtu. Można zaryzykować stwierdzenie, iż niemal każdy budynek zabytkowy nosi ślady przemian zdeterminowanych potrzebami, historią czy tradycją. (...) *procesami adaptacji formy do zmiennych potrzeb jej kontekstu była objęta agora grecka, forum rzymskie, miasta średniowieczne, renesansowe czy barokowe* [6]. Sztandarowy przykład włoskiej architektury, rzymskie Koloseum, w 1590 r., według planów Sykstusa V miało zmienić swoje pierwotne przeznaczenie i stać się zespołem warsztatów dla przędzarzy wełny. Parter miał być miejscem ich pracy, a górne piętra mieszkaniem [7]. Przekształceniowa idea papieża nie doczekała jednak realizacji z powodu jego śmierci. W XII wieku rzymskie areny w Nimes i Arles, we Francji, pełniły rolę murów obronnych dla ukształtowanego wewnątrz średniowiecznego miasta. Luwr w Paryżu czy Pałac Dioklecjana w Splicie to wybitne przykłady dokonujących się na przestrzeni dziejów przekształceń. Przykłady z historii architektury można by mnożyć. Jednak nie tylko budynki, które dziś uznajemy za zabytkowe były przedmiotem takich działań. Do czasów rewolucji przemysłowej praktyki przekształceniowe dotyczyły również zwykłych budynków mieszkalnych, gospodarczych czy produkcyjnych. Dopiero w XX wieku szybki rozwój techniki i powstanie nowych technologii, nowe materiały budowlane i nowe układy konstrukcyjne spowodowały, że bardziej powszechne i opłacalne stało się wyburzanie starych budynków i budowa nowych. Współczesne działania zmierzające do przekształceń istniejącej zabudowy zapoczątkowane zostały na szeroką skalę w krajach Europy Zachodniej w latach 70. i 80., w związku z procesem odnowy miast. W krąg zainteresowań architektów, konserwatorów, decydentów oraz mieszkańców miast weszły budynki, które wcześniej były przedmiotem wyburzeń,

◁

1. Kościół w Tier, Niemcy, przekształcony dla potrzeb przestrzeni sportowo-kulturalnej źródło: *Detail*, 04-05/1996, 2. Opera w Lyonie, Francja, źródło: *The Architectural Review*, 10/1993, s. 44 3. Hala przemysłowa przekształcona na apartamenty, Nashville, USA, źródło: *Werk, Bauen und Wohnen*, 6/1991 s. 51 4. Gotycki młyn – obecnie dom handlowy, Gdańsk, źródło: *Architektura*, 1/1995, s. 12 5. Dawne zakłady włókiennicze przekształcone na Wydział Prawa Uniwersytetu w Lille, Francja, źródło: *D'Architectures*, 3/1995 6. Szklana struktura – „wieloryb” wieńczy budynek banku, Budapeszt, Węgry, źródło: *The Architectural Review*, 7/1991 7. Mieszkania w dawnym kościele, Haarlem, Holandia, źródło: *L'Architecture D'Aujourd'Hui*, 12/1977, s. 23 8. Centrum Sztuki Współczesnej Le Fresnoy, Tourcoing, Francja, źródło: *Architektura & Biznes*, 6/1999, s. 13

a mianowicie: kamienice mieszczańskie, osiedla przyfabryczne, hale fabryczne i magazynowe, stare dworce, itp., a które zostały dostrzeżone jako elementy tożsamości danego obszaru. Podtrzymanie i modyfikacja ponadczasowej triady witruwiańskiej jako podstawy nie tylko tworzenia architektury, ale także przekształcania stosownie do zmian, jakie niesie czas, doprowadziło do różnych sposobów architektonicznej kreacji uzależnionej od wyobraźni i kultury projektowej architektów. Wśród sposobów przekształceń można wyróżnić różne zakresy działań, które w subiektywnym wyborze autora zostały przedstawione poniżej: [8]

1. *Wprowadzenie nowej funkcji bez ingerencji w strukturę przestrzenną budynku* – to typowy przykład adaptacji [9]. Polega na przystosowaniu starego budynku do nowego sposobu użytkowania. Działania prowadzące do osiągnięcia tego celu zachowują formę i układ konstrukcyjny budynku sprzed przekształcenia. Czasami konieczne są drobne zmiany elewacji lub zużytych elementów struktury budynku. Jest to bardzo częsty rodzaj działań przekształceniowych. „Życie po życiu” zyskują budynki, dla których specjalnie poszukuje się nowej funkcji, przy zachowaniu i wydobywaniu walorów ich architektury. Przykładem tego typu przekształcenia jest np. kościół w Tier, w Niemczech, zaadaptowany na potrzeby hali widowiskowo-sportowej (Il. 1).

2. *Całkowita wymiana struktury przestrzennej wnętrza z pozostawieniem „ekranów” ścian zewnętrznych* – rozwiązanie to zawiera całą gamę ingerencji w starą substancję budowlaną jednak nowy budynek pozostaje w obrysie pierwotnego rzutu i przy zachowaniu istniejących ścian zewnętrznych. Oryginalny układ konstrukcyjny zostaje całkowicie usunięty i zastąpiony nowym. Ściany zewnętrzne zachowują pierwotną wysokość i charakter, a zmiany w odbiorze nowej formy są wynikiem zmian wysokości budynku i wprowadzenia nowych elementów. Przykładem jest opera w Lyonie, we Francji. Wąska działka w cen-

trum miast umożliwiła jedynie rozbudowę budynku o kondygnacje podziemne i nadziemne. W rezultacie takiego przekształcenia obiekt zyskał nowy wizerunek i dodatkową powierzchnię użytkową (Il. 2).

3. *Drobne zmiany w układzie rzutu pierwotnego* – pierwotny rzut budynku lub zespołu budynków ulega zmianie na skutek przebudowy lub rozbudowy. Konieczne jest wprowadzenie nowego układu konstrukcyjnego oraz nowych fragmentów elewacji tak, aby stara i nowa forma tworzyły spójną całość. Nowe elementy mogą nawiązywać lub kontrastować z charakterem obiektu sprzed przekształcenia. Przykładem takiego przekształcenia jest wykorzystanie dawnej hali przemysłowej w Nashville, USA, na zespół apartamentów. Nowe jednostki mieszkaniowe zostały częściowo „wsunięte” pod pozostawiony układ konstrukcyjny hali. W pozostałej części hali mieści się parking oraz system galerii zapewniający indywidualne dojście do każdego segmentu mieszkalnego (Il. 3).

4. *Pozostawienie zewnętrznej skorupy budynku i zmiana struktury wnętrza* – w wyniku działań przekształceniowych „nowa substancja” pozostaje w granicach pierwotnego rzutu i obudowy budynku. Pierwotny układ konstrukcyjny zostaje zastąpiony nowym, całkowicie niezależnym od istniejącej „skorupy”. W wielu przypadkach wymiana układu konstrukcyjnego jest tańszym rozwiązaniem niż odnawianie starej konstrukcji. Nowy układ konstrukcyjny daje także spore możliwości w kształtowaniu nowej funkcji, a także możliwość demontażu i kolejnej zmiany funkcji w przyszłości. Przykładem takiej ingerencji jest gotycki młyn w Gdańsku, który stał się obudową dla stworzonego wewnątrz domu handlowego (Il. 4).

5. *Zmiana kompozycji układu przez dobudowę nowych budynków* – forma i konstrukcja starego budynku pozostaje bez zmian. Zmianie ulega kompozycja urbanistyczna oraz odbiór wizualny całości na skutek dobudowy nowych obiektów, często kontrastujących ze starą substancją budowlaną. Dawny zakład

włókienniczy w efekcie kreatywnego przekształcenia przystosowany został dla potrzeb Wydziału Prawa, Uniwersytetu w Lille, we Francji (Il. 5).

6. *Wprowadzenie zmian w elementach struktury przestrzennej* – rzut budynku pozostaje bez zmian. Zmiany następują w odbiorze formalnym budynku, na skutek dobudowy na dachu lekkiej struktury. Celem tej dobudowy jest zazwyczaj zwiększenie powierzchni użytkowej, a czasami służy celom technicznym, np. lepszemu doświetleniu wnętrza starego-nowego obiektu światłem naturalnym. Układ konstrukcyjny budynku w zależności od stanu technicznego pozostaje bez zmian lub jest częściowo lub całkowicie wymieniony na nowy. Powszechnie znane przykłady tego typu przekształcenia to budynek Reichstagu w Berlinie, w Niemczech czy fabryka fiata w Lingotto, we Włoszech. Podobnym działaniom poddany został XIX-wieczny budynek w Budapeszcie, Węgry, stając się siedzibą banku. Budynek odrestaurowano, zamknięto wewnętrzny dziedziniec, dodano dwie kondygnacje, a całość zwieńczono olbrzymią stalowo-szklaną strukturą zwaną wielorybem, która przenika także do wnętrza budynku. Mieszczą się tam sala konferencyjna, kawiarnia oraz schody i windy. Struktura spełnia także funkcję techniczną – niczym latarnia kieruje światło do wnętrza budynku (Il. 6).

7. *Dodanie nowych elementów konstrukcyjnych w strukturze wewnętrznej* – struktura formalno-przestrzenna budynku nie ulega zmianie. Dodatkowo do wnętrza budynku wprowadzone zostają nowe elementy konstrukcyjne i działowe, co w niektórych przypadkach może znaleźć odzwierciedlenie na fasadach. Działanie to dotyczy obiektów wieloprzestrzennych, a jego celem jest uzyskanie dodatkowej powierzchni użytkowej i wprowadzenie nowego sposobu użytkowania istniejącego obiektu. Działanie to zastosowano w neogotyckim kościele w Haarlem, w Holandii. Wprowadzenie w istniejącą strukturę przestrzenną nowych elementów: stropów i ścian

pozwolito na wydzielenie sześciu kondygnacji, na których powstało 70 mieszkań o powierzchni 50m² każde (pokój, kuchnia i łazienka) (Il. 7).

8. *Zamknięcie starego obiektu nową strukturą* – działanie polegające na przekryciu starego budynku nowym. Celem takiego rozwiązania jest modernizacja funkcjonalno – przestrzenna w trakcie, której stary budynek stanowi jedynie „ochronną skorupę” dla wartościowego wyposażenia lub też „stare w nowym” tworzy nową jakość architektoniczną. W pierwszym przypadku, po ukończeniu prac budowlano wykończonowych nowego obiektu stary budynek zostaje rozebrany, w drugim przypadku powstaje obiekt, w którym występuje równowaga starej i nowej substancji Tego typu ingerencje należą jednak do rzadkości. Znamienitym przykładem tego rodzaju przekształcenia jest Centrum Sztuki Współczesnej Le Fresnoy w Tourcoing, we Francji. Autor projektu Bernard Tschumi przekrył cały istniejący zespół zabudowań wspólnym dachem uzyskując tym samym nową przestrzeń, która rozciąga się pomiędzy nowym stalowym dachem a dachami starymi (Il. 8).

Ciągłe dostosowywanie starej struktury funkcjonalno-przestrzennej budynku jest warunkiem jej przydatności dla potrzeb współczesnego życia. Równocześnie jest ochroną dziedzictwa kulturowo-historycznego, dzięki któremu człowiek identyfikuje się z miejscem, które zna i pamięta. *W pięknie jest czynnik społeczny, mianowicie stosowność dzieła, jego odpowiedniość do potrzeb i przyzwyczajzeń ludzi. Obok piękna formalnego jest też funkcjonalne, (...)* [10]. Środowisko przestrzenne, które nas otacza dostarcza informacji o zmianach zachodzących w społeczeństwie. Człowiek jako jedyna istota biologiczna potrafi owe informacje przyswajać i wykorzystywać. Ponadto *wykazuje cechy filopatryczne, tj. przywiązanie do określonego terenu* [11]. Dziedzictwo architektoniczne jest istotnym łącznikiem w dziejach rozwoju ludzkości, istniejąca zabudowa wpływa ściśle na utożsamianie się jednostki z otoczeniem i społeczeństwem. Pragnienie

przedłużania egzystencji starych, często nieużytkowanych obiektów jest wyrazem ekonomicznych, społecznych i politycznych oczekiwań społeczeństwa i wynika głównie z wartości niewymiernych jakie stanowią w świadomości społeczeństwa.

O pięknie stanowi również czynnik psychologiczny: nie tylko obiektywna symetria, ale taki układ części, który w widzu budzi subiektywnie przyjemne wrażenie (...) [12]. Współczesne ingerencje w strukturę funkcjonalno-przestrzenną starego budynku mają na celu poprawę wartości użytkowej i technicznej, a także likwidację skutków moralnego zużycia budynków. W wyniku harmonijnego połączenia starej substancji budowlanej z nowoczesną techniką i technologią materiałową powstaje nowa jakość – stary budynek zostaje ponownie wykorzystany do efektywnego sposobu użytkowania. Kreatywny sposób podejścia do starej zabudowy jest

reakcją i odpowiedzią na „działania buldożerowe” okresu modernizmu. Tęsknota społeczności lokalnej za ginącym nastrojem starej architektury i klimatem miejsc, które tworzyła wyraża się coraz częściej potrzebą długotrwałej i efektywnej ekonomicznie zmiany sposobu użytkowania starej zabudowy.

Zgodnie z triadą Witruwiusza architektura od wieków pozostaje sztuką projektowania, budowania i nadawania artystycznego kształtu budynkom. Człowiek tworząc i przekształcając architekturę, przygotowuje ją do pełnienia określonych funkcji, nadając kształt zarówno pojedynczym budynkom jak i całemu miastu. Ponadczasowość witruviańskiej triady w kontekście przekształceń budynków sprawia, że oprócz symbolu tożsamości mają szansę stać się także symbolem jakości przekształcanej przestrzeni.

PRZYPISY

[1] W. Tatarkiewicz poglądy Witruwiusza streścił w 10 punktach:

- A. Piękno (*venustas*) jest w architekturze równie istotne jak użyteczność.
- B. Piękne jest to co zgodne z rozumem, ale także co cieszy wzrok, species, *aspectus* rzeczy.
- C. Piękno polega na zgodności części: głównym terminem przekazany przez Witruwiusza była symetria, ale także *consensus membrorum, convenientia, composito, proportio*, jak również i modus w znaczeniu miary.
- D. Piękno jest zrealizowane w naturze, która jest też niezastąpionym wzorem dla sztuki.
- E. W szczególności wzorem takim jest ciało człowieka: w architekturze „symetria i dobre proporcje powinny być ściśle oparte na proporcjach ciała dobrze zbudowanego człowieka”.
- F. Są różne stopnie piękna aż po piękno wyszukane, czyli „elegancję”.
- G. Są różne odmiany piękna: styl dorycki jest męski, joński kobiety, koryncki dziewczęcy.
- H. W pięknie jest czynnik społeczny, mianowicie stosowność dzieła, jego odpowiedniość do potrzeb i przyzwyczajzeń ludzi. Obok piękna formalnego jest też funkcjonalne, obok symetrii – *decor*.

I. O pięknie stanowi również czynnik psychologiczny: nie tylko obiektywna „symetria”, ale taki układ części, który w widzu budzi subiektywnie przyjemne wrażenie: Witruwiusz nazywał go „eurytmią”. W imię eurytmii pozwalał, a nawet zalecał poprawki w obiektywnie doskonałych proporcjach: poprawki te nazywał *temperatura*.

K. Estetyka Witruwiusza była modelowana na architekturze, jednakże wysuwała paralele z innymi sztukami, w szczególności z muzyką, i *mutatis mutandis* mogła mieć zastosowanie jako ogólna teoria sztuki i estetyka.;

[w:] W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, *Estetyka nowożytna*, Wydawnictwo Arkady Warszawa 1991, s. 49.

[2] Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, PWN 1956, P. Biegański we wstępie do wydania polskiego s. 5; P. Biegański pisze także: Poza czysto naukowym znaczeniem publikacji Witruwiusza, traktat *De architectura* przedstawia nieprzemijające wartości zarówno dla poznania kultury starożytnego świata, jak też dla rozwoju teorii architektury na przestrzeni wszystkich po nim następujących stuleci. W zasadzie syntetyczne ujęcie całej problematyki architektonicznej pobudzało i dziś nadal pobudza do krytycznej analizy twórczości architektonicznej, do metodycznego ustalania kryteriów estetycznych i do budowy teorii kompozycji architektonicznej., *ibidem* s. 7.

[3] W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, *estetyka nowożytna*, Wydawnictwo Arkady Warszawa 1991, s. 49.

[4] A. Basista, *Opowieści budynków. Architektura czterech kultur*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 1995, s. 19.

[5] Termin przekształcenie dotyczy możliwości ponownego wykorzystania budynków, których dotychczasowy sposób użytkowania przestał być potrzebny, do nowych, współcześnie użytecznych funkcji, poprzez częściową lub znaczną zmianę ich treści architektoniczno-przestrzennej.

[6] T. Sumień, J. Furman-Michałowska, K. Ufnalewska, W. Wąs, *Odnowa miast europejskich*, Warszawa 1989, s. 15.

[7] S. Giedion, *Przestrzeń, czas i architektura. Narodziny nowej tradycji*, PWN Warszawa 1968, s. 133.

[8] Na podstawie badań własnych.

[9] W 1964 r., w Wenecji podczas II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków powstał pierwszy dokument tzw. „Karta Wenecka”, który formułował określenia dotyczące zabiegów technicznych wobec budynków zabytkowych. Uzupełnieniem sformułowań „Karty

Weneckiej” zajęli się A. Gruszczycki i W. Łysiak i stworzyli jej nową wersję, uznając, że: „(...) układ i sformułowania są niewystarczająco precyzyjne i mają braki, co osłabia praktyczne oddziaływanie Karty i ułatwia niezgodne z jej duchem interpretacje”. Wg nowej wersji Karty Weneckiej adaptacja – jest zabiegiem pożądanym. Polega na przystosowaniu zabytku do współczesnych, społecznie użytecznych celów. Adaptowany zabytek należy wyposażać zgodnie ze współczesnymi potrzebami, zachowując przy tym jego historyczny charakter. W niezbędnych przypadkach dopuszcza się jedynie niewielkie zmiany układu przestrzennego i wystroju i to w miejscach najniższym walorze zabytkowym, *Architektura 1–2/1974*, s. 3.

[10] W. Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3, *Estetyka nowożytna*, Wydawnictwo Arkady Warszawa 1991, s. 49.

[11] K. Lenartowicz, *O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki Kraków 1992, s. 27.

[12] *Ibidem*, s. 49.

BIBLIOGRAFIA

B. Diamonstein, *Buildings Reborn: new uses, old places*, Harper & Row, Publishers 1978.

B. Kuc-Słusznik, *Zmiana sposobu użytkowania budynków – ze szczególnym uwzględnieniem budynków przemysłowych. Próba systematyki zasad i możliwości przekształceń*, praca doktorska, 1998.

E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007.

S. Cantacuzino, *Re – Architecture. Old buildings / New Uses*, Abbeville Press Publishers, New York 1989.